

– Kitap Tanıtımı –

MEDİNE’DE SOSYAL HAYAT -DÖRT HALİFE DÖNEMİ-
Feyza Betül KÖSE, Medine’de Sosyal Hayat -Dört Halife Dönemi-
, İstanbul: Mana Yayınları 2016, 356 s.

Mehmet Ali KAPAR

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı

mkapar78@gmail.com

Orcid: 0000-0002-7812-1406, Researcher ID: V-3719-20

Feyza Betül Köse’nin Medine’de Sosyal Hayat adlı kitabı yazarın aynı zamanda doktora tez çalışmasıdır. Lisans ve lisansüstü eğitimlerini Atatürk Üniversitesinde tamamlayan Köse, halen KSÜ İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Eserin ön kapağında Medine şehrinden minyatürler yer alırken arka kapağında alanında ilk çalışma olma özelliği taşıyan eserin içeriği hakkında bilgiler verilmektedir.

Eser, okuyucuyu kitaba hazırlayan “Medine’nin Bulunduğu Coğrafya ve Araplar” başlığıyla giriş yapmaktadır. Çalışma, beş bölümden oluşmaktadır ve bu bölümlerin her birinde Asrı saadet dönemi Medine’sinin bir yönü incelenmektedir. Birinci bölümünde Medine’nin; fiziki, ikinci bölümünde demografik, üçüncü bölümünde sosyal, dördüncü bölümünde idari, beşinci ve son bölümünde ise iktisadi yapısı ele alınmaktadır.

Yazar eserini kaleme alırken klasik İslam tarihi ve Hadis kaynaklarını temel almış, ayrıca konuyla ilgili çağdaş çalışmaları da inceleyerek titiz bir çalışma ortaya koymuştur.

Giriş bölümünde Arap Yarımadası, Hicaz ve Yesrib bölgesi incelenmektedir. Yazar, Arap Yarımadası'nın sosyal temelini kabilevî yaşam kültürü olduğu ve bu dönem şartlarında çekirdek aile yaşantısı üzerine bir toplumun inşasının imkânsızlığı üzerinde durmaktadır. Dini inançlarının da kabile esaslı olduğunu vurgulayan yazar, İslam öncesi Araplarda dinsel inançların şahsî değil kabilevî kökenli olduğunu belirtmektedir. Köse, eserin giriş kısmında konuyu sınırlamak adına Hicaz bölgesi hakkında ayrıntılara fazla girmemiştir. Bölgenin coğrafi özellikleri verildikten sonra, iklimi ve verimli arazilere sahipliği ile bilinen Taif şehrine hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Giriş kısmının en kapsamlı bölümünü Yesrib başlığı oluşturmaktadır. Yesrib başlığını İslam öncesi ve İslam sonrası olmak üzere iki ayrı alt başlığa ayıran yazar, bölge halkı ve iktisadî yapısı hakkında da ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Eserde Yesrib'in İslam öncesi döneminden bahsedilirken bu dönemde hâkim olan unsurun Yahudiler olduğu vurgulanmakta ve Yahudilerin bu şehre gelişleri hakkında rivayetlere değinilirken bu rivayetlerin pek çok kaynaktan geçtiğini, ancak bunların çoğunluğunun menkıbevî içeriklere sahip olduğu nakledilmektedir. Yahudilerin, bölgeye yerleşmelerinde ticarî niteliklerin önem taşıdığı da vurgulanmaktadır. Diğer taraftan Yesrib'e ilk yerleşenlerin Yahudiler değil Amâlikîlilerin olduğunu vurgulayan yazar, daha sonra pek çok Yahudi unsurun bölgeye gelip yerleştiklerini aktarmaktadır. Daha sonra ise Evs ve Hazrec kabilelerinin de geldiği de değinilmekte, fakat bu dönemde her açıdan hâkim unsurun Yahudiler olduğunun altı çizilmektedir. Nihayetinde bu iki Arap kabilesinin daveti üzerine Hz. Peygamber'in Yesrib bölgesine hicret ettiği belirtilmektedir.

Yesrib'in İslam sonrası döneminin de incelendiği bölümde Hz. Peygamber'in bölgede yaptığı antlaşmalara, iktisadî ve siyasî politikalara değinilmektedir. Eserde, Hz. Peygamberin bölgeye geldiğin de ilk icraatlarından birisinin Yesrib adını Medine şeklinde değiştirmek olduğu bilgisi verilir. Ardından Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiğinde bölgedeki dinî gruplar üzerinde durularak bunların Müslümanlar, müşrikler ve Yahudiler olmak üzerine üç kısma ayrıldığı belirtilmektedir. Yazar, Hz. Peygamber'in Medine'deki ilk ortaya çıkan ve çözümünü en acil problem olarak değerlendirdiği "kardeşleştirme" uygulaması sonucunda yeni bir toplumun inşasının gerçekleştiğini, Hz. Peygamber'in Medine'deki yeni toplumu oluşturma üzerine attığı adımların ortak özelliğinin kan bağıını geri planda bırakarak iman ve akîde birliği olduğu tezi savunulmaktadır. Bu süreçte atılan en önemli adım olarak da "Medine Vesikası" örnek gösterilmektedir. Giriş

bölümde yine Hz. Peygamber dönemi Medine'sini ele alınmakta, bu dönem kuruluş dönemi olarak nitelendirilmektedir. Siyasî, iktisadî, ictimai kurumsallaşmanın başladığına ancak bunların başlangıç aşamasında olduğunu vurgulamaktadır.

Eserin birinci bölümde Medine'nin fizikî yapısı ele alınmakta, İslam devletinin idarî yapılarına değinilmektedir. Yazar, bu dönemde idarî yapıların henüz bulunmadığını ve daha sonraki süreçte halifenin bulunduğu ortamın idarî yapıya dönüştüğünü aktarmaktadır. Zira halifenin günlük namazlar ve Cuma namazı gibi zamanların ardından Mescid'de bulunduğu ve bu durumun mescidi aynı zamanda idarî binaya dönüştürdüğü savunulmaktadır. İslam toplumunun hareket ve dinamizm merkezi olan mescidin öneminin güzel bir şekilde vurgulandığı eserde, İslam devleti için Mescid'in fonksiyonları üzerinde durulmuş ve ayrı bir idarî bina olmasa dahi mescidin hem ibadet yeri hem de yönetim binası olarak değerlendirildiğini söylemektedir. bize göre eserin en can alıcı tespitlerinden birisi budur.

Eserde Dört Halife Dönemi adlı yapılarına değinilmekte, Medine'de davaların görüldüğü bir mahkeme salonu veya alanının olmadığı; kimi zaman anında çekişmelere vakıf olunduğunda suçun işlendiği yerde yani olay mahallinde mahkemenin de görüldüğü aktarılmaktadır. Yazar şüphe ile yaklaşmakla birlikte davaların görüldüğü yerin Mescid olabileceğini söylemektedir. Hapis cezası üzerine değinen yazar, Hz. Peygamber döneminde bir hapis hane bulunmamakla birlikte hapis cezasının varlığından bahsetmektedir. Dört halife döneminde ise Hz. Ömer'in, Saffan b. Uyeyne'nin Mekke'deki evini satın alarak buranın hapis haneye çevrildiğini aktarmaktadır. Ancak Medine'de bu amaçla kullanmak üzere daimi bir mekânın olmadığı ve evlerin bu amaçla kullanıldığını aktarılmaktadır.

Medine'de dinî yapıları da ele alan yazar, İslam toplumunun ilk dönemlerinde Mescid'in basit ve sade yapılar olduğuna ve minaresinin olmadığına, Hulefa-i Raşidîn döneminde mescidde bazı genişletilme, yenilenme ve fiziki şartlarında değişikliklere gidildiğine dikkati çekmektedir. Bu dönemde kurumsallaşmanın henüz başlangıç aşamasında ve en önemli toplu ibadet yerinin Mescid olduğunu belirtmektedir.

İktisadî ve sosyal yapılara yer verilen bölümlerde yazar, Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra ihtiyaçlarından birinin de bağımsız pazar yeri olduğuna dikkat çekmektedir. Medine ekonomisini ellerinde bulduran Yahudiler, Müslümanlar için sıkıntı teşkil etmekte olduğu bunun üzerine Hz.

Peygamber'in pazar yeri arayışına girdiğini, sonunda Saideoğullarının arazisinde yer edinildiğini ve buradan ne vergi ne de kira alınmayacağını aktarmaktadır.

Eserinin ikinci bölümünü "Demografik Yapı" ya ayıran Köse, Medine toplumunun Muhâcir, Ensâr ve başta Yahudiler olmak üzere diğer din gruplarından oluştuğunu belirtmektedir. İkinci bölümü kısa tutularak burada Medine'nin demografik yapıyı etkileyen unsurlar ele alınmaktadır. Demografik yapıyı etkileyen unsurların göçler, fetihler, çatışmalar ve sürgünler olarak değerlendirildiği eserde dikkate değer örnekler ile konuyu aydınlatılmaktadır. Dört Halife dönemi göçlerinin dinî, siyasî, iktisadî ve ilmî birçok nedeni olduğu üzerinde durulmakta, bu göçlerin Medine insanının niteliklerini de etkilediğini belirtilmektedir. Fetihlerin aynı zamanda Medine nüfusuna etki ettiğini aktaran yazar, savaşlar sonrası elde edilen esirlerin Medine'ye getirildiğini söylemektedir. Muaviye'nin Kayseriye'yi ele geçirdikten sonra dört bin esirle geldiğini ve İran'ın fethinden sonra ise birçok esirin Medine'ye getirildiğini bu konuda örneklendirmektedir. Diğer yandan Hz. Ömer'in İranlı bir köle tarafından öldürülmesinin, esirlerin Medine şehir yaşantısına uyum sağlayamadıklarından kaynaklandığı sonucuna varmaktadır. Yazarın üzerinde durduğu bir başka bir konu ise sürgünler meselesidir. Bir ceza şekli olan sürgünün Hz. Ömer döneminde en çok kullanılan ceza şekli olmakla birlikte toplumun demografik yapısını da etkilediğini öne sürülmektedir.

Eserinin üçüncü bölümünde "Sosyal Yapı" ele alınmaktadır. İlk olarak Arap toplumunun kabileciliği, Hz. Peygamber döneminde kabile anlayışının tam olarak yok olmamakla birlikte "Medine Vesikası" ile en aza indirildiğini belirtilmektedir. Yazar, kabilecilik algısını tartışırken, Hz. Osman'ın selefleri gibi bir siyaset izlemediğini vurgulayarak onun döneminde asabiyetin yeniden fiiliyata geçtiğini belirtir. Medine toplumunda dikkati çekilen bir başka konu ise ailedir. Aile kurumunun oluşmasında İslam öncesi ve sonrasında gerçekleşen nikâh bağı ve boşanma hükümlerinde değişiklikler gerçekleştiğini üzerinde durulmaktadır. Ancak evliliğin amacı, evlenilecek kişilerin tercihi ve çok eşlilik gibi konuların benzerlik gösterdiği belirtilmektedir. Evliliğin siyasî anlaşmazlıklara son vermek için olabileceği gibi dostluklar kurulması vb. durumlar için bir araç olarak kullanıldığı öne sürülmektedir. Evliliğin kadının sosyal ve ekonomik anlamda korunmaya alınmasının da nikâhın bir başka amacı olduğunu öne süren yazar, bu konu da İslam hukukunda yer alan "mehir"e değinmektedir. Rivayetler ışığında toplumda mehrin zaman içerisinde arttığını tespiti yapılır.

Eserde dikkat çeken bir başka konu ise Medine’de halifenin evliliklere müdahalesidir. Yazar, Hz. Ömer’in evliliklerde denklik sorunları yaşanmaması için soylu kadınların dengi olmayan erkeklerle evlenmesini yasakladığını aktarır ve bu durumu Hz. Peygamber dönemi ile mukayese eder. Buna göre Zeynep b. Cahş ile Zeyd b. Harise’nin evliliklerinin bu yüzden ayrılma ile neticelendiği tespitini yapar. Ancak konu hakkında net çıkarıma gitmemiştir. Bu durumun üzerinde daha fazla durulmaması eksiklik hissi oluşturmaktadır. Siyasi idarenin evliliklerdeki müdahalesine bir başka örnek olarak Müslüman bir kadının Gayri Müslim bir erkekle evlenmesi sonucunda halife tarafından nikâh akdinin sonlandırıldığını aktarır.

Yazarın, üzerinde durduğu bir başka konu ise bireydir. Hz. Peygamber ve dört halife döneminin ilk yirmi yılını kapsayan dönemi bireyin, kabile baskısından kurtarılıp daha özgürleştiren bir yönetim anlayışının olduğu vurgulanmaktadır. Bireyin, özellikle fetihler yoluyla elde ettiği gelir sayesinde toplumda hızlı bir özgürleşmenin gerçekleştiğini vurgulayan yazar, bireyi özgürleştiren bir başka konunun ise hukukun üstünlüğü olduğunu belirtmektedir. Bu duruma olumsuz bir örnek olarak Hz. Osman’ın hilafeti döneminde Ubeydullah b. Ömer’in yaptığı katliam ile hukukun göz göre göre çiğnendiğini ve hukuka güvenin kalmadığını belirtmektedir. Eserde en dikkat çekici bölümlerden birisi de birey olarak kadının toplumdaki yerine de değinilen bölümdür. Burada kadınların kendi içlerine kapanık, hayattan kopuk bir yaşam sürmediğini, gerektiğinde kendi haklarını arayabildiklerini vurgulanmaktadır. Yazar, kadınların sosyal hayat içerisinde erkekler ile selamlaşabildiğini, zanaatla uğraşabildiklerini ve elde ettikleri gelir ile evlerini geçindirebildiklerini belirtmektedir. Yazar sadece bu konuyu ele alması açısından bile takdiri hak etmektedir.

“Sosyal Yaşam” ile ilgili bölümlerde ise Medinelilerin giyim kuşam ve süslenmelerine de yer verilmektedir. Giyim kuşamın, tesettür dışında cahiliye dönemi ile neredeyse aynı olduğunu vurgulayan yazar, giysilerin maddi imkânlarla göre değiştiğini nakletmektedir. Yazar, kadınların bir kısmının dışarıya çıkarken yüzlerinin örttüğünü belirtirken bazılarının ise yüzleri açık ve erkekler ile konuştuğuna değinmektedir. Ancak kadınların giyimleri konusunda erkeklerin müdahalesini aktaran yazar, Hz. Ömer’in Mısır’dan gelen ve kadınların vücut hatlarını belli eden ince kumaşların kadınlar tarafından kullanılmasını yasakladığını nakletmiştir. Yazar bu durumun yalnızca tesettürle alakalı olduğunu vurgulayarak İslam’ın tesettüre verdiği önemi belirtmektedir.

Dört halifenin giyimlerine de yer verilen eserde, onların oldukça sade kıyafetler tercih ettikleri, hatta Hz. Ebu Bekir'in Fedek işi olan dış giysisi nedeniyle Hevâzin kabilesi mensuplarının ona biat etmeyeceklerini bildirdikleri belirtilir. Yazar, kıyafetlerdeki gösteriş ve farklılığın sosyal sınıf tabakalarını oluşturacağı gerekçesiyle Hz. Ömer döneminde bazı kısıtlamalar getirildiğini aktarmıştır. Buna örnek olarak da Hz. Ömer'in giysiyi topuklarını aşan bir erkeğin elbisesinin at kısmını kesmesi, gömleğinin kolunun uzunluğundan ötürü yine gömleğin kollarını keserek müdahalesini ve ipek giyinen bir çocuğun kıyafetini yırtmasını örnek göstermektedir.

Eserde değinilen bir başka konu ise Dört Halife dönemi Medine'sinde süslenme şekilleriydi. Arapların süslenmek için çeşitli malzemeler kullandığına değinen yazar, bunların en başında kadın ve erkeklerin kullandıkları kınanın geldiğini aktarmaktadır. Kınanın kadınlar için bir süs aracı iken erkekler için saç ve sakallarını boyadıkları ya da renk değişikliği yaptıkları bir meta olduğu belirtilir.

Yazar, eserini kaleme alırken Medine halkının eğlence şekillerine de yer vermektedir. Medinelilerin eğlencelerini günümüzdeki gibi evlerde ve insanların kendi aralarında yahut toplu meclislerde yaptıklarını belirtir. Medine halkının evlerinde içki ve şarkılarla eğlendiklerini nakleden yazar, İbn Sayyâd'ın Muaviye için şarkılar söylediğini rivayetiyle bunu delillendirir. Medinelilerin eğlence hayatlarının düğünler, bayramlar, doğumlar, sünnet merasimleri olduğunu ve bunların halkın ekonomisine göre değişiklik gösterdiği yine eserde belirtilmektedir.

Medine'deki ilmî faaliyetler konusunda ise; bu faaliyetleri okuma-yazma, Kur'an ve ahkâm öğretiminden oluştuğunu tespiti yapılır. Hz. Peygamberin okuma-yazma ve Kur'an öğrenimine önem verdiğini ve Dört Halifenin de bu siyaseti devam ettirdiği belirtilmektedir. Eserde Medine'deki ilmî faaliyetler, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer dönemi ile kıyaslayarak ilerletilmektedir. Eğitim ve öğretimin Hz. Peygamber döneminde Suffe adı verilen kurumda gerçekleştirilmekte olduğunu aktaran yazar, bunun Hz. Ömer zamanında küttâblara dönüştüğünü ve yaygınlaştığını belirtmektedir. Hz. Ömer döneminde küttâblar da çocuklara Kur'an, okuma-yazma, Arap dili, ensâb, şiir, darb-ı mesel, yüzme, binicilik ve atçılığın öğretildiği yazarın tespitleri arasındadır. İlmî faaliyetlerin olumlu sonuçlar verdiğine değinen yazar, bunun en önemli yansımalarının mushaf yazımı olduğu, dört halife dönemi Medine'sinde, mushaf yazımının hem dinî hem de ilmî bir faaliyet olduğunu vurgulamaktadır.

Dört Halife dönemi Medine’sinin dinî yaşamı hakkında da bilgiler aktarılan eserde özellikle Hz. Ömer dönemi teravîh namazına değinilmektedir. Hz. Ömer’in teravîh namazının edasıyla ilgili yaptığı değışikliğı vurgu yapan yazar, O’nun döneminde teravîh namazında tek imama uyulmasına karar verildiğini nakletmektedir. Bununla ilgili rivayetleri aktarmış, Hz. Ömer’in mecliste bir uyum ve disiplin sağlanması adına böyle bir uygulamaya gittiğini belirtmiştir. Ayrıca, teravîh namazlarının mescidde cemaatle kılındığında kadınlar ve erkekler için ilk kez ayrı cemaatle namazın kılındığına vurgu yapmıştır.

Eserinin dördüncü bölümünde Medine’deki “İdarî Yapı” irdelenmiştir. İdarî yapıyı aktarırken ilk olarak devletin en üst otoritesi olan “Halife” merkeze alınmakta, Hz. Peygamberden sonra risâlet görevi hariç, O (sav)’nun bütün yetki ve sorumluluklarını üstlenen kişilere halife denildiğı sonucuna varılmakta, bu halifelerin Medine halkı ile iç içe yaşadıkları aktarılmaktadır. Aynı şekilde halifelerin pazarda alışveriş yaptığına, bu esnada denetleme de yaptıklarına, boş zamanlarında da bir şiir veya sohbet meclisine katıldıklarına değinilmektedir. Yazarın üzerinde durduğu bir başka konu ise halkın halifeleri yeri geldiğinde eleştirebildiğidir. Bunlara örnek olarak ise Hz. Ömer’in teravîh namazı ile ilgili değışiklik yaptığında halkın, Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir dönemlerinde böyle olmadığı yönünde Hz. Ömer’e tepki göstermesini ve yine mehir konusunda sınırlamaya gittiğinde halkın buna da karşı çıkarak Hz. Ömer’i eleştirdiğini delil olarak gösterilmektedir. Bunun dışında halkın herhangi bir durum sonucunda Halifenin kendisine haksızlık yaptığını düşündüğünde haklarını savunabilmesine dikkati çeker. Eserde bunların dışında Halifelerin istişareye önem verdiğini vurgulayan yazar, konu eğer halkı ilgilendiriyorsa bu konuyu halkın görüşüne açtıklarını belirtilir.

İdarî yapıdaki kâtiplere de yer veren yazar, Hz. Peygamber dönemin de olan bu kurumun Dört Halife Dönemi’nde varlığını devam ettirdiğini, kâtipliğın henüz bu dönemde tam anlamıyla kurumsallaşmadığını vurgular ve bu işin daha çok gönüllülük esasına dayandığını belirtir. Kâtiplerin vahiy, mektup, gelen heyetlere verilecek İslam esasları ve özel antlaşmaları kaleme aldıklarına değinir ve kâtiplerin fethedilen yerlerin genişlemesiyle işlerinin zorlaştığı belirtir.

Eserin beşinci bölümü “İktisadî Yapı” ya ayrılmıştır. Yazar iktisadî yapının gerek fert-toplum gerekse toplum-devlet ilişkisini belirlemede önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, devletin gelirlerini ele alırken ganimet,

zekât ve çeşitli vergilerden oluştuğunu aktarmaktadır. Ganimet, fethedilen bölgelerden elde edilen nakdî ve aynî gelirlerden oluşmaktadır. Ganimetler, Medine'ye getirildikten sonra türüne göre istişare yapılarak halka dağıtıldığı aktarılmaktadır. Devletin bir diğer geliri olan zekât hakkında da ayrıntılara giren yazar, bunun Müslümanlardan alınan yıllık vergi olduğunu belirtir ve zekât konusunda Hz. Ebu Bekir döneminde zekât vermek istemeyenlerin devlete isyan ettiğine değinir. Ancak Hz. Ömer döneminde zekâtın usulüne uygun toplanabilmesi için bir memur atandığı, yine bu dönemde zekât ödemelerinin garantiye alınması için bahçelerdeki ürünlerin önceden hesaplandığını belirtmektedir. Yazar vergilerin Medine'de toplanması sonucu halkın üzerindeki etkisine değinerek, Medine insanının refah seviyesinin arttığını vurgulamaktadır.

Devletin giderlerine de değinen Köse, ilk olarak askerî harcamalara dikkati çekmekte, devletin ilk defa Hz. Ebu Bekir döneminde Ridde savaşları sırasında ordu için masraf yapıldığına değinir ve ilk fetihler için orduların Medine'den teçhiz edildiğini, zamanla ordugâh şehirlerinin kurulduğunu vurgular. Yazar, İmar faaliyetlerinin de devletin giderleri arasına alır ve özellikle Dört Halife'nin mescidin genişletilmesi, onarılması vb. konular için masraflar yaptığının altını çizer. Halka doğrudan yapılan atıyye ve aylık erzak dağıtımı dışında çeşitli sebeplerle ihtiyaç sahiplerine her daim yardımlar yapıldığını belirtir. Bunların yüzbinlerce dirhem olduğu vurgulanır. Kıttık yıllarında Medine'ye gelen bedevîlere yardım edildiği, erzak dağıtımı dışında dışarıdan gelen hastaların bakımlarının üstlenildiği, ölenlerin kefenlenmesi gibi durumları Halife tarafından üstlenildiği aktarılır. Eserde bu tür yardımların yalnızca resmî makamların değil, aynı zamanda Medine'nin ileri gelen zenginlerinin de yardımlarda bulunduğu, şehirdeki terk edilmiş bebeklerin emzirme masraflarının dahi hazineden karşılandığı eserde yapılan güzel tespitlerdendir.

Sosyal ve ekonomik hayatın bir parçası olan tarım ve ticaret faaliyetlerinin dönem Medine'sindeki durumu hakkında da bilgiler verilen eserde, tarımın Medine toplumuna yeterli olmadığını ve ticari faaliyetler sayesinde Medine'deki ihtiyacın ancak karşılanabildiği, bu yüzden ticaretin de geliştiğini vurgulanır ve özellikle Muhâcirlerin Medine ticaretine olumlu katkılarından övgüyle bahsedilir.

Yazar, sonuç kısmında Medine'nin sosyal hayatında var olan ve Halifelerin sosyal hayata nasıl yön verdiklerini değerlendirir ve eserinde eksik kalan kısımları sayar. Özeleştiri diyebileceğimiz bu tespitlere bizde katılmaktayız. Esere göze çarpan ilk eksikliği adlandırılmasındadır. Zira eserin

ismi “*Medine’de Sosyal Hayat Dört Halife Dönemi*” olmasına karşın genel olarak Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemleri kaleme alınmaktadır. Özellikle yazarın üzerinde durduğu Hz. Ömer’in disiplinli ve teşkilatlı devlet düzeninin Hz. Osman döneminde bozulmaya veya sekteye uğradığına vurgu yapılmaktadır. Eserde Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerine ait örnek ve çıkarımların diğer iki halifeye göre daha çok olması, yazar tarafından Hz. Ebû Bekr döneminin kısa oluşu ve rivâyetlerin Ridde harpleri ve Kur’ân-ı Kerîm’in toplanması etrafında yoğunlaşması, Hz. Ali’nin ise başkenti Kûfe’ye taşınması üzerine Medine’in bu döneminin kaynaklara fazlaca yansımaması ile açıklanmaktadır.

Son olarak eser rivayetler ışığında ve zengin kaynakçaya dayanılarak titizlikle okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Ekler kısmında Arap Yarımadası, Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemi siyasi ve fiziki haritalarına yer verilmiştir. Ayrıca eserde ilgili kimseler için Medine’ye tarih boyunca verilen diğer isimlere de yer verilmektedir. Bunun akabinde, Medine’deki mahalleler, mescidler, Evs ve Hazrec Kabileleri, Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemi Medine’deki dini, siyasi ve ekonomik dönüşümü tablolar verilerek sonlandırılmaktadır.

İslam tarihçiliğinde sosyal hayat araştırmalarının son derece güç olduğu açıktır. Konuyla ilgili kaynakların sınırlılığı ve mevcut kaynakların konuyla ilgili ayrı başlıkların açılmaması araştırmaların en başında kaynak sıkıntısını getirmektedir. Ülkemizde ve tarih çalışmalarında, sosyal tarihe yeni yeni önem verildiği bir dönemde alanında ilk olan “*Medine’de Sosyal Hayat Dört Halife Dönemi*” isimli çalışma birçok tarihçi ve bu alanla ilgilenen okuyuculara farklı bakış açıları kazandıracak açıktır.

